

Shromaždiště rozptýlených vojáků: záchrana prací

Shromaždiště rozptýlených vojáků, které ve Vilniusu od začátku září 1941 vedl na základě rozkazu polního velitelství 814 rotmistr Schmid, bylo umístěno v budově v Eisenbahnstrasse (dříve Kolejowa) číslo 15, v bezprostřední blízkosti vilniuského nádraží. „Dům byl třípatrový a zvenku se zdálo, že je malý a nenápadný, ale ve skutečnosti byl prostorný a měl mnoho místností.“¹⁹¹ Ke služebně byla přičleněna řada dílen, v nichž byli nuceně nasazeni dělníci pracující pro potřeby wehrmachtu. Bydleli tam se svými ženami a dětmi. „Dílny pro truhláře, ševce, krejčí a čalouníky se nacházely ... v různých skladech a kůlnách, které dříve patřily k nádraží.“¹⁹² Úlohou shromaždiště bylo v první řadě soustředit ztracené vojáky, vyslechnout je, výpovědi zaprotokolovat, postavit vojáky zase na nohy a potom je poslat zpátky na frontu.

Traduje se, že laskavý a lidský rotmistr Schmid zbloudilé vojáky – nezřídká traumatizované válečnými událostmi –, kteří se hlásili v jeho služebně, na jedné straně sice podrobil přísnému výslechu, na druhé straně se však nesnažil obvinít je z deliktů trestaných smrtí, jako bylo třeba nedovolené opuštění jednotky, zbabělost před nepřítelem či dezerce. Můžeme si výslechy představit tak, že Schmid velmi dobře prohlédl, když mu nějaký zbloudilec vyprávěl příběh, který se poněkud vzdaloval od čisté pravdy. Ale za všech okolností chtěl zabránit tomu, aby se ztracený voják musel zodpovídat před obávaným vojenským soudem wehrmachtu.¹⁹³ Podle všeho v takových případech dal Schmid nenápadným gestem najevo, že bude věřit vyprávěnému

příběhu o opuštění jednotky. Tak patrně zachránil leckterého německého vojáka před válečným soudem.

V již zmíněné čalounické dílně, která měla spravovat polstrování v železničních vagoncích a vozidlech wehrmachtu,¹⁹⁴ byli vedle nuceně nasazených Židů také sovětští váleční zajatci, přidělení ke službě.¹⁹⁵ Ti pracovali ve sklepech shromaždiště, kde také bydleli.¹⁹⁶ Rotmistr Schmid se snažil chovat se ke všem stejně slušně: k nuceně nasazeným Židům, k sovětským válečným zajatcům i ke zbloudilým německým vojákům. Viděl v nich – bez ohledu na jejich národnost nebo formální status – především lidské bytosti, které se ocitly v nouzi. Výslovně to potvrzuje Hermann Adler, když říká: „Schmid nezachraňoval Židy proto, že byli Židé. Život Židů byl ale ohrožen nejvíc. Schmid tedy nebyl žádný filosemita. K záchraně Židů přivedly Schmida zvláštní okolnosti, s nimiž se v roce 1941 ve Vilniusu setkal.“¹⁹⁷

Ten, kdo vykonával v jedné z dílen, které byly přiřčeny ke shromaždišti, práci vojensky důležitou, dostal od německé civilní správy potvrzení, jímž se vykázal jako dělník pracující v provozech wehrmachtu. Když tento doklad předložil během některé z mnoha razíí a kontrol, zpravidla – nikoli však vždy – unikl zatčení pochopy SS nebo litevské pomocné policie.

Pro pronásledované Židy proto bylo nanejvýš důležité, aby mohli předložit toto pracovní potvrzení, neboť bylo čímsi jako dočasnou „poukázkou na dovolenou ze záhrobní“. Kdo ji neměl, žil ve stálém – a psychicky zničujícím – nebezpečí, že bude na ulici, v ghettu nebo na cestě do dílny terčem násilí, že bude odvečen do vězení Lukiskes, potom deportován do Ponar a tam zastřelen.

Z hlediska německé okupační moci představovala pracovní potvrzení neobyčejně působivý mocenský nástroj.

Německé policejní orgány to totiž zařídily tak, že pracovní potvrzení měla pouze časově omezenou platnost. Po určité době se vydával další doklad, ale v jiné barvě a v omezeném počtu, což pro ty, kteří si nebyli schopni nové potvrzení obstarat, znamenalo, že jim hrozilo uvěznění a likvidace nebo museli zmizet v ilegalitě.

Z pohledu německé civilní správy – pracovního úřadu i policie – měla tak pracovní potvrzení dvojí funkci: zaprvé skýtala možnost oddělit práce schopné a dobře vyškolené židovské řemeslníky od práce neschných anebo méně výkonných. Tímto způsobem byli selektováni, zatčeni a zavražděni lidé „nadbyteční“, tj. nekvalifikovaní, slabí, staří, ženy a děti. To se ve Vilniusu roku 1941 odehrávalo nesčíslněkrát.

V době od září 1941 do konce ledna 1942, v měsících, kdy rotmistr Schmid vedl shromaždiště rozptýlených vojácků, tam bylo podle očitého svědka Hermanna Adlera „stále zaměstnáno 150 Židů jako ševci, krejčí a čalouníci a ti byli vybaveni takzvanou poukázkou na dovolenou ze záhrobí, tedy ‚žlutým potvrzením‘“. ¹⁹⁸ Tak vysoký počet zaměstnanců lze jen obtížně ospravedlnit úkoly shromaždiště. „Ze sto padesáti Židů, které si vyžádal pro ‚naléhavé práce‘, aby je ochránil před ‚vysídlením‘ z ghetta, a o jejichž stravu a případné ubytování se postaral, mohl v krajním případě skutečně zaměstnat tak padesát. Ostatní byli jakýmisi ‚pracovními statisty‘, jinak řečeno museli zdánlivě vykonávat nějakou práci, prostě ji předstírat.“ ¹⁹⁹

Rotmistr Schmid rychle poznal, že mu jeho nijak zvlášť významná služebna – viděno v celku všech útvarů plního velitelství 814 – nabízí určitý akční prostor. ²⁰⁰ Na jedné straně tu mohl coby bezvýznamný rotmistr demonstrovat nadřazeným svou připravenost nechat Židy a válečné

zajatce vykonávat práce ve prospěch wehrmachtu. Na straně druhé mohl najmout značný počet pronásledovaných Židů, vybavit je pracovními potvrzeními, prohlásit jejich práci za důležitou z vojenského hlediska a ochránit je tak před transportem smrti. Jak nás zpravuje Hermann Adler, díky osobnímu nasazení vysvobodil Anton Schmid vícekrát některé ze svých chráněnců, kteří byli vzdor svému pracovnímu povolení chyceni a ocitli se ve vězení Lukiskes, a zachránil je tak před jistou smrtí.

V říjnu 1941 podnikla německá civilní správa další rasově motivovaný krok k vyhlazení velkého množství vilniuských Židů, později označovaný jako „akce žlutých potvrzení“. Z 27 000 Židů, kteří v tento okamžik ještě žili v „Jeruzalémě Východu“, mělo být zavražděno 15 000, tedy více než polovina. K tomu použil územní komisař a dílčí jednotka operačního oddílu 3 následující taktiku: rozdělili 3000 takzvaných žlutých potvrzení, která zneplatňovala všechna ostatní vydaná povolení. Každý majitel žlutého potvrzení mohl uvést manžela či manželku a dvě nezletilé děti a nechat je zanést do seznamu; ti spadali spolu s ním pod ochranu tohoto potvrzení. Pozadím této úpravy byl poznatek, že toliko pracovník s rodinou dosahuje dobrého pracovního výkonu.

Formálně se vydávání žlutých potvrzení odehrávalo následovně: „Každá německá organizace, která měla židovské pracovníky nebo pracovnice, obdržela přísně limitovaný počet žlutých pracovních potvrzení (například kožešnická firma Kailis dostala 1200 potvrzení), a musela proto výrazně snížit počet svých pracovníků. Také židovská rada disponovala určitým počtem žlutých potvrzení; byla vystavována odborníkům, kteří měli diplom nebo se mohli vykázat dvěma svědky.“²⁰¹

Poté co šéf německého úřadu vydal žlutá potvrzení, následovala registrace všech Židů ghetta, prováděná židovskou radou, která se ve výsledku rovnala selekci. Neboť vlastníci žlutých potvrzení mohli zase odejít, zatímco ostatní museli zůstat. Očitý svědek Grigorij Schur popsal, za jakých obludných okolností postupovala registrace vlastníků životně důležitých „žlutých karet“: „V úzkých chodbách [budovy, v níž sídlila židovská rada, pozn. autora] se odehrávaly nevysslovitelné, drásající scény a tragédie, lidé, kteří neměli žlutá potvrzení, prosili na kolenu své šťastnější spolubližní, aby jim zachránili život a nechali je zapsat do svého seznamu příbuzných, aby tak dostali jedno z oněch malých čísel.²⁰² Lidé za to byli ochotni dát vše, co měli. Ne každý se v tu chvíli dokázal chovat lidsky. ... Takhle děsivá a chaotická registrace, na niž nikdy nezapomenete ten, kdo ji prožil, trvala celou noc. Za svítání se museli ti, kteří nedostali žádné číslo, schovat v „malinách“,* kde již ve smrtelných úzkostech strávili noc ti, kteří od počátku neměli žádnou naději, že by se u někoho zapsali jako rodinní příslušníci.“²⁰³

Dokážeme si představit, že když vešla ve známost akce „žlutá potvrzení“, vypukla panika také v dílnách patřících ke shromaždišti rozptýlených vojáků. Opakovaně na laskavého rotmistra Schmida naléhali „jeho“ židovští nuceně nasazení dělníci, aby je a jejich rodinné příslušníky zachránil a opatřil jim novou „poukázku na dovolenou ze záhrobí“. Schmid byl bez dalšího připraven využít co nejširší možnost „záchranu prací“²⁰⁴ a snažil se pro svých 140 až 150 židovských zaměstnanců vydobýt co nejvíce žlutých potvrzení. Dostal jich však jen 15, což připočteme-li

* Podzemní části ghetta. Pozn. překl.

k tomu ženy a děti, garantovalo předběžné přežití pouhým 60 lidem. Na zbývající čekalo zastřelení v Ponarech. Ti nyní tlačili na Schmidu, aby je a jejich rodiny dostal ze smrtící pasti ve Vilniusu a odvezl je svým nákladním autem do Lidy, kde pro ně údajně bylo bezpečněji.²⁰⁵ Rotmistr Schmid vyhověl i tomuto návrhu a podnikl mnoho záchranných cest do Lidy. Zdali tím dokázal natrvalo zachránit všech 80 zbývajících lidí, kteří byli spjati s jeho služebnou, není známo.

Počínaje 23. říjnem podnikali pak němečtí a litevští policisté řadu nelítostných zátahů na ty, kteří neměli žlutá potvrzení. Grigorij Schur referuje: „Litevští vykonavatelé vtrhli do ghetta, jako divá zvěř se vrhali na své oběti, vyrabovali jejich příbytky, zmlátili je a odvěkli.“²⁰⁶ To celé se v období od 3. do 5. listopadu ještě jednou opakovalo. Zatčení byli odvezeni do Ponar a tam zastřeleni. Celkem při „akci žlutých potvrzení“ přišlo o život 6600 vilniuských Židů.²⁰⁷

Je mimo veškerou pochybnost, že rotmistr Schmid i tentokrát pomáhal z humanitárních důvodů. Záleželo mu na tom, aby zachránil co nejvíce životů. Z jeho pohledu argument, že jenom s těmito pracovníky lze vykonávat pro wehrmacht vojensky důležité práce, představoval záminku, která sama o sobě přesvědčovala nadřízené i civilní pracovní úřad. Tyto motivy je třeba obzvláště zdůraznit. Neboť ve Vilniusu se během razie 9. září 1941 vyskytla i „narušení ze strany německé armády“,²⁰⁸ která na první pohled vykazují podobnost se záchrannými akcemi rotmistra Schmidu. Jak lze vyrozumět z hlášení litevského policejního velitele Vilniusu Iskauskase, někteří němečtí důstojníci a poddůstojníci, kteří rovněž zaměstnávali nuceně nasazené, během „akce“ nedovolili, aby jejich pracovníky

litevští policisté zatkli a odvěkli do vězení Lukiskes.²⁰⁹ Z dokumentu současně vyplývá, že se tyto „případy narušení“ podařilo zcela vyřešit s pomocí německé policie, tedy gestapa, a to v součinnosti s litevskou policií, resp. zatýkáčskými komandami.

„Záchrana prací“: podobné akty pomoci a záchrany jako v případě rotmistra Schmidta se vyskytly i v jiných oblastech, které podléhaly německé okupační moci. Jednotliví vojáci wehrmachtu, policisté i podnikatelé, kteří projevíli stejně jako Anton Schmid vůli pomoci pronásledovaným Židům a pokud možno je zachránit před likvidací, podobně jako on využili prostor, jež v zázemí vytvořila jejich specifická činnost. Určité slávy se dočkali v této souvislosti podnikatelé Berthold Beitz a Oskar Schindler. Musíme také zmínit inženýra Hermanna Gräbeho, který na Ukrajině organizoval výstavbu silnic, přičemž po jistou dobu držel ochrannou ruku nad tisíci Židů a některým z nich zachránil život natrvalo.²¹⁰ Ale i „obyčejní lidé“, kteří podobně jako rotmistr Schmid působili ve spíše omezeném prostoru, využívali jako záminku k zachraňování vojensky důležité práce. Historické zkoumání zjistilo, že pomocí „záchrany prací“ ochraňovali jim svěřené židovské pracovní síly rotmistr Hugo Armann,²¹¹ kapitán Fiedler²¹² a praporečkář organizace Todt Willi Ahrem.²¹³ Ve Vilniusu existovali kromě Antona Schmidta další tři vojáci wehrmachtu, kteří tímto způsobem pomáhali: major Karl Plagge, svobodník Alfons von Derschwenden a vrchní účetní wehrmachtu Oskar Schönbrunner. O nich promluvíme na jiném místě.²¹⁴

Ti všichni těžili ze změny kurzu německé okupační politiky, o níž se v Berlíně mluvilo už celý podzim 1941 a k níž nakonec došlo. Tuto změnu kurzu uskutečňovaly prováděcí orgány v Němci obsazené Litvě od listopadu a prosince

1941. Jejím vojenskostrategickým pozadím byl krach wehrmachtu před Moskvou, jenž znamenal konec iluzí, jež choval Hitler a vedení wehrmachtu: že tzv. *blitzkrieg* způsobí rychlou porážku Sovětského svazu. Teď uvízly německé frontové oddíly před sovětským hlavním městem v ledu a sněhu. Potřebovaly jak dodávky potravin a výzbroje, tak i obrovské množství zimního oblečení. Stoupl proto nejen význam německého zbrojního průmyslu, ale i válečná důležitost dílen wehrmachtu v týle.

Také na Litvě wehrmacht i civilní správa důrazně tlačily na to, aby už nebyly vražděny židovské pracovní síly, což vedlo ke sporům s tamními zástupci SS, v jejichž očích měl ideologicky motivovaný rasový program likvidace Židů přednost. Konflikt cílů (mezi vyhlazením a prací) je exemplárně patrný v hlášení četaře SS Karla Jägera z 1. prosince 1941. Poté co provede bilanci a konstatuje, že EK 3 do této doby zavraždilo 137 346 lidí, židovské muže, ženy i děti, pokračuje stížností, že v litevských městech Vilnius, Kauenu a Schaulenu ještě pořád zůstává naživu celkem 34 000 Židů. To se veliteli SS nezamlouvá: „Tyto pracující Židy včetně jejich rodin jsem chtěl rovněž připravit o život, což mi však ostré a bojovné prohlášení civilní správy (určené říšskému komisaři) a wehrmachtu znemožnilo a vedlo k zákazu: tito Židé a jejich rodiny se nesmějí zastřelit.“²¹⁵

V obecném konfliktu cílů mezi ideologicky motivovaným vyhlazením Židů na jedné straně a v důsledku válečné situace stoupající potřebou pracovních sil na straně druhé se od listopadu, respektive prosince 1941 na určitou dobu prosadila práce.²¹⁶ Nastupující fáze relativního klidu trvala v mnohých ghettech v letech 1942 a 1943; teprve v okamžiku, kdy ghetta v září 1943 převzala SS, rozběhla se zase naplno vyhlazovací politika.²¹⁷

Pomoc pro více než 300 Židů při útěku do jiných měst

Jak jsme již popsali výše, „arizoval“ rotmistr Schmid dva své židovské chráněnce, o něž se mohl osobně starat – Maxe Salingeru a Luisu Emaitisaiteovou – a to pomocí falešných dokladů. Manželský pár Anitu a Hermanna Adlerovy ochránil tím, že je ubytoval v jednom z pokojů svého služebního bytu. Jiné Židovky a Židy, jejichž jména neznáme, zachraňoval před likvidací tak, že je zaměstnal v dílnách, které byly přičleněny k jeho služebně, coby pro válečnou výrobu údajně nepostradatelné pracovní síly a vybavil je odbornými pracovními průkazy, jež je měly chránit před zatčením. Některé z nich zachránil dvakrát, když je po zátazích SS a litevské pomocné policie opět vyzvedl z vězení Lukiskes.

Kromě toho se rotmistr Schmid již záhy rozhodl, že dostane do bezpečí co možno největší počet Židů, kteří u něj byli zaměstnání, a to tím způsobem, že je odveze z ghetta, z něhož byly zjevně každý den stovky, často dokonce tisíce odváděny na smrt.²¹⁸ I u této formy záchrany vycházela iniciativa od pronásledovaných. Jak píše své ženě v dopise na rozloučenou, v jeho služebně jej prosilo 140 u něj zaměstnaných Židů, „abych je odsud vzal nebo to přikázal nějakému řidiči s autem“. Jak na tento požadavek zareagoval, se rovněž dozvídáme z tohoto dopisu: „Nechal jsem se přemluvit, vždyť víš, jaké mám měkké srdce. Nedokázal jsem [nad tím moc] přemýšlet a pomohl jsem jim, to mi u soudu přitížilo.“²¹⁹

Ani v případě této záchranné akce nevycházela iniciativa od Schmidu; podnět vzešel zvenku. Žádost – a je lhostejné,

zdali přišla od nuceně nasazených pracovníků ze Schmidoва shromaždiště nebo od Hermanna Adlera, který si jí nárokuje pro sebe – došla sluchu u muže, který byl již dávno rozhodnut v rámci svých možností poskytnout pronásledovaným Židům přímou pomoc. Ani tentokrát neváhal. Byl poslušen svého „měkkého srdce“ a s návrhem souhlasil, ačkoliv neměl dostatečný klid na to, aby si ujasnil, jak velké riziko podstupuje. Ti z jeho židovských nuceně nasazených dělníků, kteří mu předložili svůj návrh, se mu zjevně snažili vysvětlit, že útěk z Vilniusu je pro ně jedinou možností, jak se natrvalo zachránit. Anton Schmid se nyní pustil do velice riskantního podniku – rozhodl se odvézt co největší množství Židů do Białystoku nebo do sousedních měst Lida a Grodno. Jako transportní prostředky přicházela v úvahu dvě nákladní auta wehrmachtu, jež měla služebna k dispozici.

Schmid a těch několik málo důvěrníků, s nimiž se mohl vystřídat, získali dojem, že se vraždění aktuálně soustřeďuje do Vilniusu. Na základě vágních zpráv židovských informátorů z jiných litevských a běloruských ghatt chovali naději, že pro pronásledované Židy bude zřejmě bezpečněji jinde, například v již uvedených a nepřilíši vzdálených městech Białystok, Grodno a Lida, minimálně dočasně. O běloruském městě Białystoku bylo známo, že tam jsou velké textilní továrny, v nichž pro wehrmacht pracuje mnoho židovských nuceně nasazených dělníků. A panovalo také přesvědčení, že wehrmacht naléhavě potřebuje další pracovní síly.

Vlastním cílem a tužbou Židů pronásledovaných ve Vilniusu však podle všeho bylo varšavské ghetto, což se na první pohled jeví jako nepochopitelné. Ve Vilniusu se od ilegálně putujících židovských informátorů vědělo, že tam

na minimální ploše bydlí více než 500 000 Židů; nikdo si nedokázal představit, že by Němci mohli jednoho dne postupovat proti takovému počtu lidí se stejnou vražednou rozhodností, s jakou se to dělo aktuálně ve Vilniusu. Podle této vize byla tehdy Varšava pro pronásledované Židy tím nejbezpečnějším místem.

Zda pomoc Antona Schmidu při útěku zachránila dotyčné natrvalo, nebo jen na určitý čas, nelze už dnes zjistit. Zachoval se příběh se špatným koncem: „Ve městě Lida byli zastřeleni kvůli zradě jednoho kriminálního z Vilniusu [zjevně židovského, pozn. autora] Židé, které Schmid zachránil. Tento kriminálník byl obviněn z ‚krádeže v kostele‘. Obvinění bylo smyšlené. Z odsouzení se mohl vykoupit, alespoň na čas, zradou. Později byl stejně pověšen.“²²⁰

Transporty Židů ze Schmidových dílen do bezpečnějších měst už dávno probíhaly, když Hermann Adler přišel s daleko odvážnějším plánem: propašovat Židy z ghetta a pomocí dvou nákladních aut, které měl rotmistr Schmid k dispozici, dostat do bezpečí i je. Schmid neodmítl ani tentokrát a Adler o jeho ochotě pomoci i Židům, které osobně vůbec neznal, informoval pětadvacetiletého Mordechaie Tenenbauma, jednu z vůdčích postav židovské ilegální organizace ve vilniuském ghettu.²²¹

Jako bojovník hnutí odporu se Tenenbaum ukrýval pod jménem Jussef (resp. Josif) Tamaroff, které si vytvořil z křestního jména své spolubojovnice Tamary Schneidermanové. Jeho osobní doklady vystavené na jméno Tamaroff byly v pořádku a byly registrované i u německých úřadů. Vykazovaly ho jako Tatara s náboženskou příslušností k islámu, což mu v případě zatčení umožňovalo zdůvodnit, proč je obřezán. Díky tomuto dokladu měl v Generálním gouvernementu a na Litvě výhodný právní status

cizince.²²² To znamenalo, že se na území obsazeném Němci mohl pohybovat relativně svobodně.

Tenenbaumovi připadla nelehká úloha vybrat „podle stranického klíče“ – po dohodě se zástupci jiných židovských organizací v ghettu – ty Židy, které by měl Schmid odvézt do Białystoku.²²³ Později Hermann Adler o způsobu výběru vypověděl: „To byl celý Mordechaj Tenenbaum. Sám byl socialista. Bral ale i Židy, kteří stáli napravo, a ty, co byli proti Palestině. To byli lidi z Bundu, v ghettu se jim říkalo ‚oficíři z Bundu‘. Zachránil taky některé vzdělance.“²²⁴ Rotmistr Schmid měl s výběrem osob stejně tak málo co do činění jako Hermann Adler. Není známo, zda byly při tomto výběru brány v úvahu také pracovní síly ze shromaždiště rozptýlených vojáků.

Hermann a Anita Adlerovi přejímali vybrané Židy, poté co uprchli z ghetta a co se nejprve soustředili v jedné lékárně mimo ghetto, a odvedli je do služebny.²²⁵ Tam uprchlíky schovali do jednoho ze Schmidových pokojů a starali se o ně. Někdy museli uprchlíci čekat celé dny, než mohl Schmid se svým uzavřeným nákladním autem opět uskutečnit noční transport 20 až 30 osob do Białystoku, Lidy nebo Grodna. Při přípravách na tyto cesty bylo rovněž nezbytné opatřit pro uprchlíky potraviny.

Rozkazy k cestám, nezbytné pro provedení těchto útěků, si rotmistr Schmid podepisoval sám. Kromě toho s sebou vezl na cestách do Białystoku doklad, vystavený jedním poddůstojníkem, sloužícím na služebně wehrmachtu v Białystoku a pocházejícím rovněž z Vídně, který měl se Schmidem přátelské vztahy a byl ochotný spolupracovat. Šlo o žádost, z níž vyplývalo, že transportování Židů jsou vlastně pracovní síly, jichž je tam zapotřebí.²²⁶ Byl to pokus o vytvoření zdání legality. Pokud Schmida kontrolovala

během nočních jízd s uprchlíky tajná vojenská policie, pak se podle všeho s těmito dokumenty a Schmidovým ústním vysvětlením spokojila.

Na počátku prosince 1941 požádal Tenenbaum Adlerovým prostřednictvím Schmida, aby se vydal do Rigy, kde 29. listopadu začalo masové vraždění Židů, a zachránil tam významného židovského učence, žijícího v ghettu, a sice světově známého historika Simona Dubnowa.²²⁷ Schmid se nebránil ani této prosbě, jel se svým nákladním autem do Rigy, jenže tam se dozvěděl, že byl Dubnow den předtím, 8. prosince 1941, zastřelen. Tehdy se v Rize vyprávělo, že Dubnowa zastřelil pistolí jeden německý student, aby ho ušetřil trýznivé smrti v německém koncentračním nebo vyhlazovacím táboře.²²⁸ Ale podle očitého svědectví byl čtyřiaosmdesátiletý stařec zavražděn osobně velitelem koncentračního tábora v Rize Johannem Siebertem.²²⁹

Údaje o počtu Židů, které rotmistr Schmid během zimních měsíců 1941–1942 s nákladním autem wehrmachtu zachránil, se rozcházejí. Hermann Adler nám říká – a tak to také vešlo do literatury – že Anton Schmid tímto způsobem zachránil zhruba 300 až 350 Židů. Jeho žena Anita oproti tomu mluví o 100 pronásledovaných, jimž Schmid pomohl při útěku.²³⁰ Přijmeme-li Adlerův počet 350 zachráněných a možnou kapacitu nákladního auta okolo 20 až 30 osob, pak musel do svého odhalení a zatčení Schmid uskutečnit asi 14 jízd s lidmi na útěku.

Nejasnost okolo těchto čísel plyne také z toho, že se do celkové bilance zachráněných mohli započítat také pronásledovaní Židé, kterým Anton Schmid vystavil takzvané průvodky. Jednalo se o propustky, vystavované wehrmachtem, jež majiteli, resp. majitelce umožňovaly prokázat se během cest na železnici. Takovéto průvodky se vystavovaly

jen těm pronásledovaným, z jejichž zevnějšku nebylo na první pohled patrné, že se jedná o Židy.

V Białystoku, který v době vraždění Židů ve Vilniusu v druhé polovině roku 1941 patřil rovněž k říšskému komisariátu Východ, bylo 1. srpna 1941 na rozkaz německého velitele města zřízeno ghetto, do něhož bylo vměstnáno zhruba 50 000 Židů. Z větší části pracovali v existujících továrnách anebo v dílnách, zřízených nově Němci pro potřeby německých okupačních úřadů. V září a říjnu bylo vybráno asi 4400 obyvatel ghetta – šlo o nemocné, nevyučené a nezaměstnané – a ti byli později zavražděni. Pak začalo klidnější období, do něhož spadaly také záchranné akce rotmistra Schmida. Avšak jednalo se jen o klid před bouří. V únoru a srpnu 1943 začali být dosud žijící Židé pronásledováni i v Białystoku, byli stříleni na ulicích či byli po tisících deportováni do vyhlazovacích táborů.²³¹ V srpnu 1943 došlo k dlouho připravovanému ozbrojenému povstání židovské odbojové skupiny, které však bylo jednotkami SS potlačeno. O život při něm přišli i vůdci Mordechaj Tenenbaum a Daniel Moskowicz.²³² Není známo, kolik vilniuských Židů, které rotmistr Schmid dopravil do domnělého bezpečí v Białystoku, pronásledování přežilo.